BOSHLANG‘ICH SINF DARSLIKLARIDA O‘QUV MATERIALI MURAKKABLIGINI ANIQLASH MEZONLARI

Nargiza Baxramovna Xaqberdiyeva*
OXU, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) 1-bosqich magistranti
✉ hakberdievanargiza671@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang‘ich sinf darsliklaridagi o‘quv materiali murakkabligini aniqlashning pedagogik asoslari va asosiy mezonlari yoritiladi. Murakkablikni faqat matn hajmi yoki notanish so‘zlar soni bilan baholash yetarli emasligi asoslanib, mazmuniy yangilik, tushunchalararo bog‘liqlik, topshiriq talab qiladigan aqliy amal, til va matn tuzilishi, axborot zichligi, ko‘rgazmali vositalar hamda o‘quvchining tayyorgarlik darajasi kabi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, darslik materiallarini izchil baholash va ta’lim jarayonida qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

boshlang‘ich ta’lim, darslik, o‘quv materiali, murakkablik, bilish faoliyati, didaktik mezon, topshiriq, yosh xususiyatlari.

DOI: 10.5281/zenodo.24528535

KIRISH

Boshlang‘ich sinf darsliklaridagi o‘quv materiali murakkabligini aniqlash ta’lim mazmunini bolaning yosh xususiyatlari, mavjud bilimlari va bilish imkoniyatlariga muvofiq tashkil etish bilan bog‘liq pedagogik muammodir. Darslikdagi matn, topshiriq, qoida va tasvirlar o‘quvchidan turli darajadagi idrok, xotira, tafakkur hamda nutqiy faoliyatni talab qiladi. Mazkur talablar bolaning tayyorgarligiga mos kelmasa, materialni tushunish va o‘zlashtirish qiyinlashadi; haddan tashqari sodda mazmun esa mustaqil fikrlash, izlanish va yangi bilimni qo‘llash ehtiyojini yetarli darajada rag‘batlantirmaydi.

Boshlang‘ich ta’limda darslik axborot manbai bo‘lish bilan birga o‘quv faoliyatini yo‘naltiruvchi vosita vazifasini ham bajaradi. Materialning murakkabligi o‘quvchining topshiriqni mustaqil bajarishi, savol qo‘yishi, javobini asoslab berishi va o‘rganganini yangi vaziyatda qo‘llashiga ta’sir ko‘rsatadi. Bilimlarning izchil ketma-ketligi va avvalgi tayanchlarga tayanishi mazmunli o‘zlashtirish uchun muhimdir [1; 2].

Mavzuning dolzarbligi darsliklarni baholashda murakkablikni aniq va ko‘p jihatli mezonlar asosida ko‘rib chiqish zarurati bilan belgilanadi. Bir xil hajmdagi ikki matn yoki topshiriq o‘quvchi uchun turlicha talab qo‘yishi mumkin. Shuning uchun murakkablikni matn uzunligi yoki topshiriqlar soni bilan cheklab baholash darslikning o‘quvchiga qo‘yadigan haqiqiy talablarini ochib bermaydi.

Tadqiqot maqsadi va metodlari

Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf darsliklaridagi o‘quv materiali murakkabligini aniqlashga xizmat qiluvchi pedagogik mezonlarni tizimlashtirish hamda ularni darslik tahlili va ta’lim jarayonida qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqolada nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va pedagogik mezonlarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil darslik materialining mazmuni, ifodalanish shakli va o‘quvchidan talab etiladigan fikrlash jarayonlarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqishga yo‘naltirildi.

Asosiy qism

O‘quv materiali murakkabligini aniqlash mezonlari

O‘quv materiali murakkabligini baholashda uning hajmini emas, o‘quvchidan talab qiladigan aqliy amallar, til vositalari va mustaqillik darajasini birgalikda hisobga olish zarur. Murakkablik materialning mazmuni, ifodalanish shakli va uni o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan fikrlash jarayonlari bilan belgilanadi.

Birinchi mezon — mazmuniy yangilik va tushunchalarning o‘zaro bog‘liqligi. O‘quvchi ilgari uchratgan hodisa, so‘z yoki amalni tanib olishga tayansa, materialning mazmuniy talabi nisbatan sodda bo‘ladi. Yangi

tushuncha bir necha tanish tushuncha bilan bog‘langanda esa o‘quvchi ularning umumiy va farqli jihatlarini ajratishi, bog‘lanishni anglab, yangi bilimni mavjud tasavvuriga qo‘shishi lozim. Tahlilda yangi birliklar soni bilan birga ularning izohlanganligi, oldingi mavzular bilan izchil bog‘langanligi ham ko‘riladi [1].

Ikkinchi mezon — topshiriq talab qiladigan aqliy amal darajasi. Ma’lumotni topish, nomlash yoki namunaga ko‘ra bajarish bevosita qo‘llashni talab qiladi; taqqoslash, guruhlash, sababni aniqlash, xulosa chiqarish va yechimni asoslash esa bir necha fikrlash bosqichini birlashtiradi. Topshiriqning murakkabligi uning tashqi shakli bilan emas, to‘g‘ri javobga olib boradigan fikrlash yo‘li bilan aniqlanishi kerak [2].

Uchinchi mezon — til va matn tuzilishining o‘quvchi yoshiga mosligi. Gaplarning uzunligi, notanish so‘zlar, ko‘chma ma’no, murakkab sintaktik qurilmalar hamda bir gapda jamlangan axborot miqdori matnni anglashga ta’sir qiladi. Mazmunning murakkabligi bilan ifodaning murakkabligini farqlash muhim: qiyinchilik yangi bilimdan kelib chiqyaptimi yoki til shakli uni anglashga to‘sqinlik qilyaptimi, alohida tekshiriladi.

To‘rtinchi mezon — axborot zichligi va mazmunning mantiqiy tuzilishi. Bir mavzu doirasida ko‘plab yangi atamalar, qoida va faktlarning berilishi, ular orasidagi munosabatning ochilmasligi o‘quvchi uchun qo‘shimcha yuk hosil qiladi. Yangi ma’lumotning avvalgi bilimlarga tayanishi va mavzulararo davomiylikning saqlanishi muhim.

Beshinchi mezon — o‘quv materialining hayotiy tajribaga yaqinligi va ko‘rgazmali vositalar bilan uyg‘unligi. Tanish vaziyatlar yangi bilimni anglashga tayanch bo‘lishi mumkin. Rasm, sxema va jadval mazmunni ochib berishi, matn bilan mantiqiy bog‘lanishi hamda o‘quvchini chalg‘itmasligi lozim. Bir nechta axborot manbasini bir vaqtda talqin qilishda ularning o‘zaro muvofiqligi alohida baholanadi.

Oltinchi mezon — o‘quvchining tayyorgarligi va mustaqillik darajasi. O‘quvchilarning lug‘at boyligi, o‘qish sur’ati, diqqatni jamlash imkoniyati va avvalgi bilimlari farqlanishi mumkin. Murakkab topshiriqni bajarish uchun ko‘rsatma, namuna yoki tayanch savollarning mavjudligi o‘quvchini qo‘llab-quvvatlaydi; ortiqcha yordam esa mustaqil fikrlashni cheklashi ehtimoli bor. Kognitiv yukni o‘quvchining tajribasi bilan muvofiqlashtirish zarurati ta’lim nazariyalarida ham ta’kidlanadi [3].

Metodik tavsiyalar

1. Darslikdagi matn va topshiriqlarni baholashda yuqorida bayon etilgan mezonlar asosida tahliliy jadval yoki chek-listdan foydalanish.

2. Har bir yangi tushuncha uchun uning avvalgi bilimlar bilan bog‘lanishi, izohi va o‘quvchi tajribasiga tayangan misollar mavjudligini tekshirish.

3. Topshiriqlarni bilish faoliyati bo‘yicha — ma’lumotni aniqlash, qo‘llash, taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarish — bosqichma-bosqich tasniflash.

4. Matnning leksik-sintaktik murakkabligini mazmuniy murakkablikdan alohida qayd etish; zarur holatda ko‘rsatma va jumlalarni o‘quvchi yoshiga mos ravishda aniqlashtirish.

5. Rasm, jadval va sxemalarning matn bilan mazmuniy uyg‘unligini, ortiqcha yoki chalg‘ituvchi axborot mavjud emasligini ko‘rib chiqish.

6. Turli tayyorgarlikdagi o‘quvchilar uchun tayanch, namunaviy va mustaqil bajariladigan topshiriqlar nisbatini muvozanatlash.

7. Darslikdagi murakkablikni o‘quvchining qobiliyatsizligi sifatida emas, material, topshiriq va o‘qitish sharoitlari o‘rtasidagi munosabat sifatida tahlil qilish.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf darsliklarida o‘quv materiali murakkabligini aniqlash ko‘p jihatli pedagogik tahlilni talab qiladi. Murakkablikni faqat matn hajmi, sahifadagi belgilar yoki topshiriqlar miqdori bilan baholash materialning o‘quvchiga qo‘yadigan haqiqiy talablarini to‘liq aks ettirmaydi. Mazmuniy yangilik, tushunchalararo bog‘liqlik, aqliy amal darajasi, til va matn tuzilishi, axborot zichligi, ko‘rgazmali vositalar hamda o‘quvchi mustaqilligi birgalikda hisobga olinishi lozim.

Taklif etilgan mezonlar darslik mazmunining yoshga mosligi, mavzulararo izchilligi va topshiriqlarning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ularni tizimli qo‘llash o‘qituvchiga qiyinchilik manbaini aniqlash, zarur tayanchlarni belgilash va o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruner J. S. The Process of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
2. Gagné R. M. The Conditions of Learning. — New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965.
3. Kalyuga S. The Expertise Reversal Effect // Managing Cognitive Load in Adaptive Multimedia Learning. — 2009. — B. 58–80. — DOI: 10.4018/978-1-60566-048-6.ch003.
4. O‘zbekiston ta’lim tizimi. — URL: https://edu.uz (murojaat sanasi: 21.11.2026).
5. Maktab ta’limi vazirligi. — URL: https://uzedu.uz (murojaat sanasi: 21.11.2026).